Současný stav poznání Žatce v raném středověku

Der gegenwärtige Erkenntnisstand zu Saaz (Žatec) im Frühmittelalter

Petr Čech

Předložená práce prostorově vymezuje žateckou raně středověkou aglomeraci a zabývá se jejím vývojem. Protože naprostá většina výzkumů není zpracována, děje se tak v obecnějších rysech. Dále se zabývá chronologií raně středověké keramiky v lokalitě. Detailněji jsou probrány nálezy charakteru výrobních pyrotechnologických zařízení a archeologické doklady mincování v 11. století. Závěrem jsou porovnávány jednotlivé komponenty aglomerace – hrad, opevněné předhradí, jižní neopevněné předhradí a podhradí.

raný středověk – aglomerace – výroba železa – mincování – keramika – Čechy – Žatec

The current knowledge regarding Žatec in the Early Middle Ages. *The submitted work provides a spatial demarcation of the early medieval Žatec agglomeration and addresses the development of this location. Due to the fact that the overwhelming majority of research has not yet been processed, the work approaches the subject in more general terms. The work likewise presents a chronology of early medieval ceramics at the site. Production pyrotechnical devices and archaeological minting artefacts from the 11th century are discussed in detail. The conclusion of the work offers a comparison of individual components of the agglomeration such as the castle, fortified bailey, the unfortified southern bailey, and the settlements below the castle.*

Early Middle Ages – agglomeration – iron production – minting – ceramics – Bohemia – Žatec

1. Úvod

1.1. Proměny názorů o raně středověkém Žatci

J. Tomas (*1967*, 25–47) uvedl Žatec do literatury jako rozsáhlou aglomeraci s hradem a opevněným předhradím na ostrožně, hrobovými nálezy a čtrnácti kostely s přilehlými osadami (mimo farní kostel Panny Marie). Přestože vyjádřil pochybnosti nad datováním kostelů do raného středověku (písemné prameny je uvádějí až od 14. stol. – *UB Saaz*, 266–268), srovnal jejich počet a rozmístění s raně středověkou aglomerací pražskou, krakovskou a mikulčickou. Raně středověkou sídelní situaci rekonstruoval podle archeologických nálezů H. Preidela, H. Födische, F. Kopeckého, M. Jančáka, K. Štěpánka a D. Koutecckého. V některých případech předpokládal osídlení bez svědectví archeologických nálezů jen na základě přítomnosti sakrální stavby považované za raně středověkou. Dospěl tak k názoru, že většina kostelů pochází z doby před třetinou 13. století. Na základě interpretace písemných pramenů a v souladu se soudobým názorem archeologie považoval (*Tomas 1968*, pozn. 2) Žatec za centrální hradiště lučanského státu a byl skeptický k přemyslovskému založení. Pro označení Žatce použil formulace „raně feudální sídliště městského typu“ a „středisko zeměpanské správy“ (*o. c.*, 25, 28).

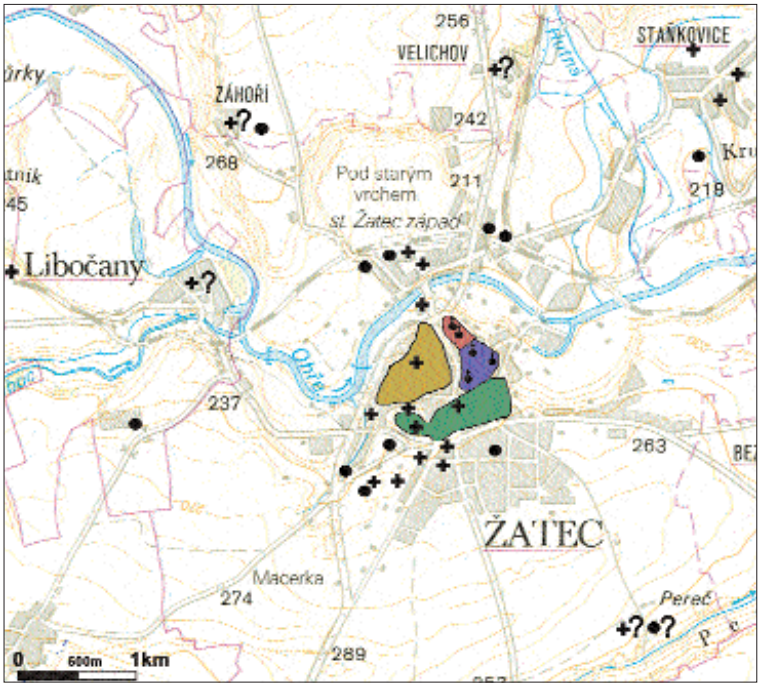
Představa o raně středověké žatecké aglomeraci *J. Bubeníka* a *O. Uhlíkové* (*1977*, 193–218) vycházela ze znalosti archeologického nálezového fondu uloženého v Regionálním muzeu v Žatci. Byl podán přehled a rozbor písemných pramenů do pol. 13. stol. (*o. c.*, 193–196). Pozdější publikace nálezů přinesla rozšíření pramenné základny jen v detailech (*Bubeník 1988*, 208). Až na ojedinělé případy má starý fond charakter sběrů, jak je zřejmé ze soupisů nalezišť (*Bubeník – Uhlíková 1977*, 196–203; *Bubeník 1988*, 164–175, 198–209, 232–239). Na základě archeologických pramenů, ve shodě s J. Tomasem, autoři rekonstruovali rozsáhlou raně středověkou sídlištní aglomeraci sestávající z hradu s opevněným předhradím na ostrožně. Opevnění hradu se kladlo do prostoru spojovací komunikace mezi nám. Maxmiliána Hošťálka a nám. 5. května (*Bubeník – Uhlíková 1977*, obr. 2, 207; *Bubeník 1988*, obr. 22, 208), kde bylo později skutečně odkryto (*Čech 1994*, 68–70, obr. 2–3, 5–7). Opevnění předhradí bylo předpokládáno v linii pozdější vrcholně středověké jižní fortifikace města (*Bubeník – Uhlíková 1977*, 207; *Bubeník 1988,* 208), kde bylo později také zjištěno výzkumem (*Holodňák – Holodňáková 1999*, 367–374). Námitka popírající opevnění předhradí (*Čech 1994*, 78), která vycházela ze srovnání rozloh soudobých hradů, se ukázala jako nesprávná.

Intenzivní záchranné výzkumy z let 1992–2006 přinesly obrovské množství archeologických nálezů a poznatků o raně středověké sakrální architektuře, sídlištní zástavbě, výrobě a zpracování železa a fortifikacích. Jejich zpracování je úkolem týmové práce na delší čas, nehledě na pokračování práce v terénu, jež kulminovala v r. 2006. Oproti stavu poznání z 60.–80. let 20. stol. je díky sledování liniových staveb blíže poznán terénní reliéf a jsou známy plochy bez výskytu archeologických nálezů. Podle dosavadních poznatků členily dnes zdánlivě plochý terén jižního neopevněného předhradí a podhradí terénní deprese a nerovnosti do terénních bloků, u nichž rozhodoval každý metr nadm. výšky. Na základě archeologických zjištění je možné vymezit jednotlivé areály a jejich komponenty. Relativní chronologie keramiky byla vypracována na vybraných stratigrafiích a souborech poskytujících vhodný keramický materiál. Bylo přitom nutno kombinovat chronologicko-typologická měřítka a relativní chronologii vyplývající ze stratigrafií. Problémem současného studia a vyhodnocování pramenů je absence celkového plánu, jehož sestavování probíhá dodatečně.

Předložená práce je věnována především sídelním areálům mimo vlastní ostroh. Jejím cílem je nastínit základní přehled a stručnou charakteristiku výzkumů zde realizovaných a další směry budoucího studia.

1.2. Vymezení základních prostorových komponent lokality

Žatecký ostroh vybíhá z jižních teras Ohře v místě výrazného rozšíření údolí, má výrazný hruškovitý půdorys dlouhý 750 m, v nejširším místě 430 m široký a celková plocha činí 14,5 ha (*obr. 1*). Až do raného středověku byl povrch ostrožny pokryt půdním horizontem, který je tvořen černozemí. Dosud nejvyšší zjištěná mocnost je 1,3 m. Na některých místech byly zjištěny půdní horizonty dva, oddělené pravěkým osídlením (mladší doba bronzová a starší doba železná). Od střední fáze středohradištního období byl půdní horizont pokrýván odpadními vrstvami a tím „pohřbíván“. V jižní části dnešního nám. Svobody je evidována rozsáhlá sprašová návěj, na ostatní ploše půdní horizont nasedá přímo na štěrkopískové kvartérní podloží. Na ostrožnu byl od počátku bádání kladen hrad s předhradím, tedy jádro aglomerace (*Bubeník – Uhlíková 1977*, 193).

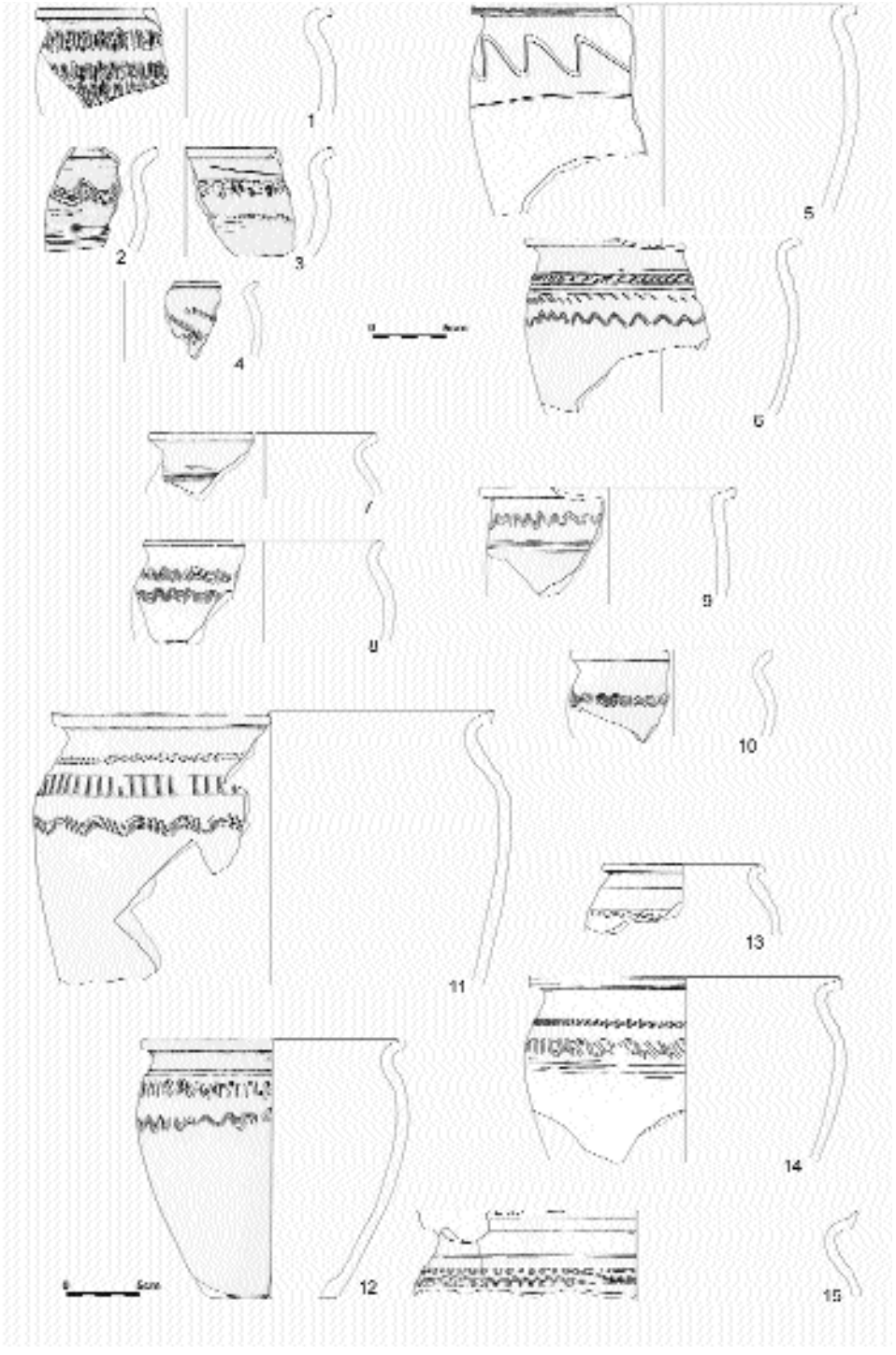
Obr. 1. Žatecká raně středověká aglomerace: červeně – hrad, fialově – opevněné předhradí, zeleně – jižní neopevněné předhradí, žlutě – podhradí. Kostely s hřbitovy jsou situovány do hradu a na předhradí, nekostelní pohřebiště (křížky) na jižním neopevněném předhradí, v podhradí a vně aglomerace. Osídlení (plné body) respektuje prostor pohřbívání. Další osídlení a pohřbívání bylo zjištěno ve vzdálenosti od 1,5 km a více od okrajů aglomerace (? – lokalizace nejistá, znám pouze katastr nebo širší poloha).
Abb. 1. Die frühmittelalterliche Agglomeration von Žatec: rot – Burg, lila – befestigte Vorburg, grün – südliche unbefestigte Vorburg, gelb – untere Vorburg. Kirchen mit Friedhof liegen innerhalb der Burg und auf der Vorburg, Friedhöfe ohne Gräberfeld (Kreuze) auf der südlichen unbefestigten Vorburg, in der unteren Vorburg und außerhalb der Agglomeration. Die Besiedlung (volle Punkte) respektiert den Bestattungsraum. Weitere Besiedlung und Friedhöfe wurden in einer Entfernung von 1,5 km sowie in noch größerer Entfernung vom Rand der Agglomeration festgestellt (? – Lage unklar, bekannt ist lediglich die Katastralgemeinde oder Flur).

Ostroh je spojen úzkým přechodem s jižní oherskou terasou, která se zvedá k J a ca po 270 m je přerušena výraznou terénní depresí přírodního původu. Ve vrcholném středověku byla deprese využita, zřejmě i upravena a prodloužena k V, jako příkop opevnění Horního předměstí a opatřena systémem bran: Čeradickou – také Majnušská, Roučí – také Nová, a Červenou – také Líčkovská nebo Vejvodní (*Holodňák – Razím – Roedl 1997*, 130–135). K r. 1821–1822 a 1835 je doložen zánik příkopu a jeho uvedení do dnešní parkové úpravy (*Ebel 2004*, 273–275). Zbytek terénního zářezu je dochován v městském parku na jihozáp. okraji města. Na záp. části terasy bylo zjištěno rozsáhlé osídlení se dvěma kostely a byla sem kladena předlokační tržní osada s kostely sv. Michala a sv. Mikuláše (*Bubeník – Uhlíková 1977*, obr. 2, 208–209, 214–215; *Bubeník 1988*, obr. 21–22, 164–175; *Velímský 1989*, obr. 5, 71). Na uvedené ploše o rozloze 24,5 ha je v současnosti registrováno několik

Obr. 2. Výřez z ortofota Žatce. Tečkovaně: území raně středověké aglomerace o rozloze 92 ha; přerušovaně: opevnění; čerchovaně: sídelní a výrobní areály v podhradí (nad 208 m n. m.).
I – hrotitý příkop mladšího středohradištního období; dlélka ca 230 m; II – opevnění předhradí dlouhé ca 470 m s počátky v 30. letech 10. stol.; III – zdvojené opevnění hradu (příkop-hradba-příkop) z počátku mladohradištního období; A – prostor hradu (4,5 ha); B – prostor opevněného předhradí (9 ha); C – jižní neopevněné předhradí (24,5 ha); D, E – výrobní a sídelní areály v suburbiu; 1 – ulice Obránců míru; 2 – jižní hranice aglomerace – původně terénní deprese využitá ve vrcholném středověku k opevnění Horního předměstí; 3 – hrana terasy, pod níž není doloženo osídlení.

Abb. 2. Ausschnitt aus einem Orthofoto von Žatec. Punktiert: Gebiet der frühmittelalterlichen Agglomeration mit einer Ausdehnung von 92 ha; strichliert: Befestigung; strichpunktiert: Siedlungs- und Produktionsareale in der Unterburg (unter 208 m ü. d. M.).
I – Spitzgraben aus dem jüngeren Abschnitt der Mittelburgwallzeit; Länge ca. 230 m; II – Befestigung der Vorburg mit ca. 470 m Länge aus den 30er Jahren des 10. Jh.; III – doppelte Burgmauer (Graben-Mauer-Graben) aus dem Anfang der mittleren Burgwallzeit; A – Raum der Burg (4,5 ha); B – Raum der befestigten Vorburg (9 ha); C – südliche unbefestigte Vorburg (24,5 ha); D, E – Produktions- und Siedlungsareal in unteren Vorburg; 1 – Obránců míru-Straße; 2 – Südgrenze der Agglomeration – eine ursprüngliche Delle wurde im Hochmittelalter zur Befestigung der oberen Vorstadt genutzt; 3 – Terrassenkante, unter der keine Besiedlung belegt ist.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15

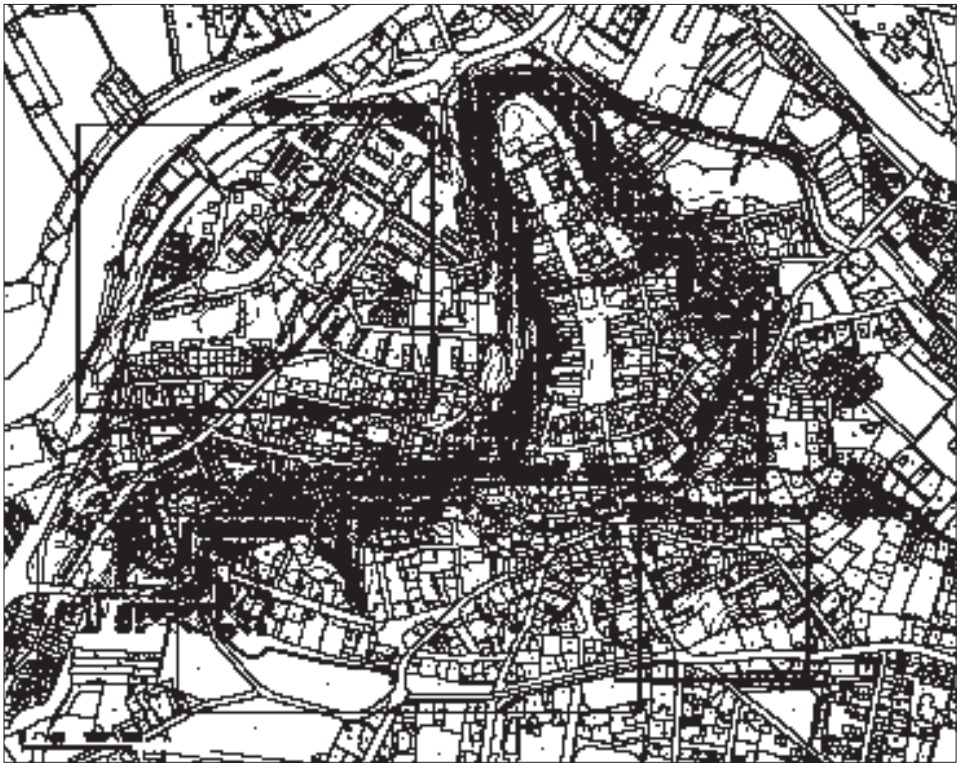
Obr. 4. Keramika mladohradištního období ze Žatce. 1–4: Žatec E (střední fáze mladohradištního období – 1. pol. 11 stol.), libočanský typ varianta B (*Bubeník 1988*, obr. 6).
Abb. 4. Keramik der Jungburgwallzeit aus Žatec. 1–4: Žatec E (mittlere Phase der Jungburgwallzeit – 1. Hälfte des 11. Jhs.), Libočany-Typ, Variante B (*Bubeník 1988*, obr. 6).

výrazných areálů raně středověkého osídlení (viz níže); řada drobných záchranných akcí přinesla další nálezy objektů, vrstev a výrobních pyrotechnologických zařízení. Celý areál označujeme za jižní neopevněné předhradí a terénní deprese je považována za jeho jižní hranici (*obr. 2*: C). Nálezy z raného středověku pokračují ještě dále po terase směrem k J. Vně aglomerace se vyskytují hlavně hrobové nálezy (*obr. 1*).

Štěrk a jíl vyplavený z deprese tvořící jižní hranici neopevněného předhradí vytvořil rozsáhlý plaz překrývající staré koryto Ohře, které tak bylo odděleno od toku současného. Meandrem řeky, jižní terasou a ostrožnou je vymezen okrouhlý prostor o rozloze 33 ha s doklady raně středověkého osídlení, označovaný jako podhradí. Starší doklady raně středověkých aktivit se koncentrovaly v okolí kostela sv. Václava (*Bubeník – Uhlíková 1977*, 209–210, 214, obr. 21). Novější výzkumy prokázaly, že sídelní areál byl rozsáhlejší (*Čech 1999a*, 137–150). Raně středověké sídlištní nálezy se vyskytují jen nad vrstevnicí 208 m, tzn. na nízké protáhlé vyvýšenině s osou JZ–SV (*obr. 2*: D). Druhý výrobní a sídelní areál byl zjištěn v l. 2003–2004 (*obr. 2*: E).

Prostor, na němž se rozkládala žatecká raně středověká aglomerace, můžeme rozdělit na tři geomorfologicky a funkčně odlišné komponenty. Jádrem byl ostroh s doklady raně středověkých fortifikací. Středohradištní areál zaujal sev. část o rozloze 8 ha a vymezoval jej příkop (*obr. 2*: I), který využíval přirozenou terénní depresi na vých. straně ostrohu. Soudobé osídlení je registrováno po celé ploše aglomerace. Jádro mladohradištní aglomerace tvoří ostroh s hradem odděleným hradbou a zdvojeným příkopem (*obr. 2*: A, III) od opevněného předhradí (*obr. 2*: B, II). Sídelní areál na J od něj je označován jako jižní neopevněné předhradí (*obr. 2*: C), ohraničené na J přirozenou terénní depresí (*obr. 2*: 2). Osídlení koncentrované na dvou vyvýšeninách pod záp. svahy ostrožny až po řeku chápeme jako podhradí (*obr. 2*: D, E).

Obr. 3. Relativní chronologie keramiky středo- až počátku mladohradištního období ze Žatce. 1–4: Žatec A (starší středohradištní období); 5–6: Žatec B (mladší středohradištní období); 7–10: Žatec C (pozdně středohradištní období); 11–15: Žatec D (počátek mladohradištního období), horizont libočanského typu varianty A (*Bubeník 1988*, obr. 7).
Abb. 3. Relative Chronologie der Keramik aus der Mittel- bis Anfang der Jungburgwallzeit von Žatec. 1–4: Žatec A (ältere Mittelburgwallzeit); 5–6: Žatec B (jüngere Mittelburgwallzeit); 7–10: Žatec C (späte Mittelburgwallzeit); 11–15: Žatec D (Anfang der Jungburgwallzeit), Horizont des Libočany-Typs, Variante A (*Bubeník 1988*, obr. 7).

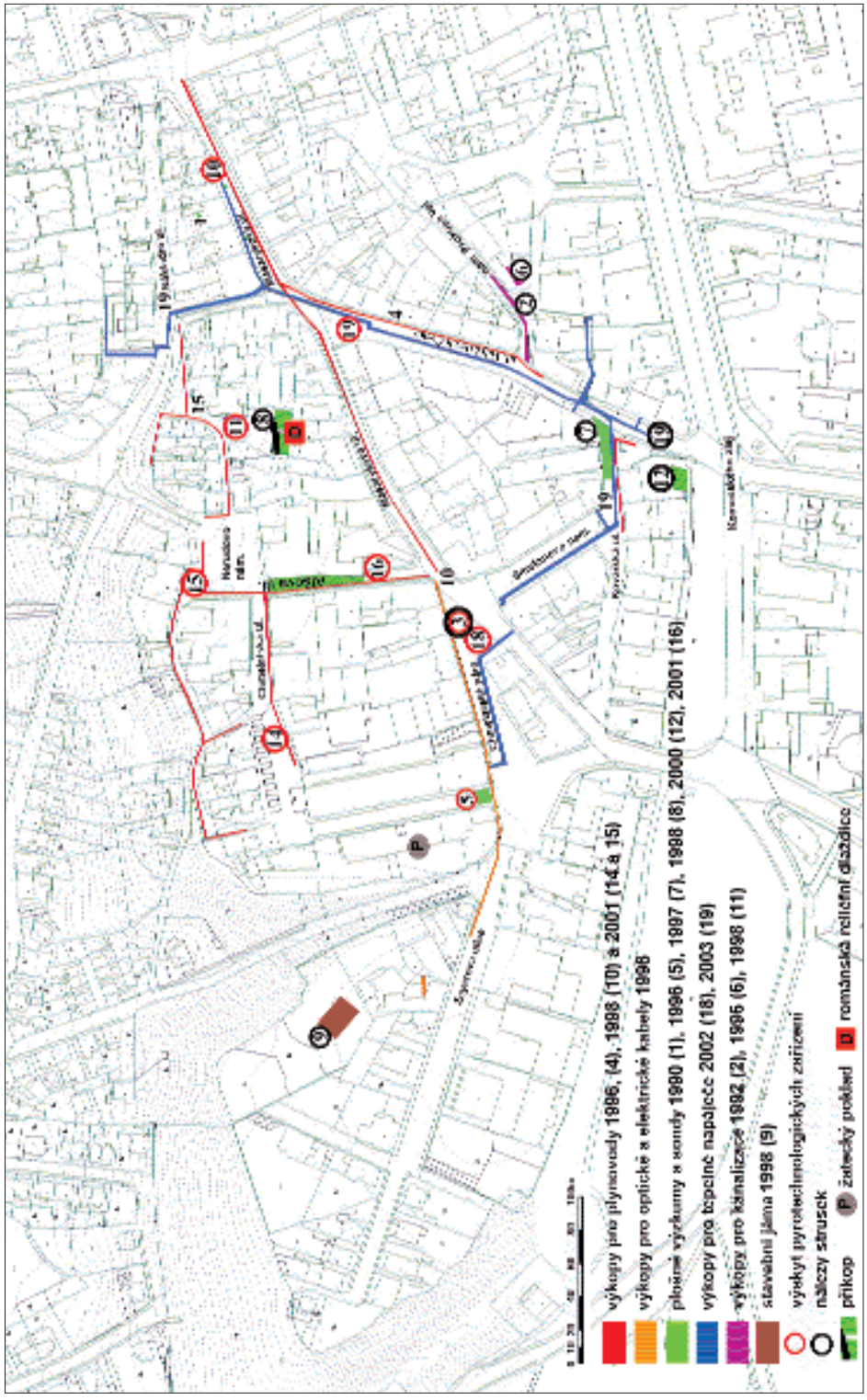

Obr. 5. Parcelační skica se situováním výřezů (*obr. 6–8*).
Abb. 5. Parzellen-Skizze mit Bezeichnung der Lage der Schnitte (*Abb. 6–8*).

1.3. Žatecká keramika středohradištního a počátků mladohradištního období

Od počátku 90. let probíhající rekonstrukce inženýrských sítí a komunikací přinesly množství nových archeologických památek. Předběžné publikace se dočkal řez příkopem předpokládaného opevnění hradu včetně nálezů keramiky a etážovité pohřebiště zjištěné na nám. Petra Chelčického (*Čech 1994*, 65–80). Výzkum nepřinesl stratigrafické situace vhodné k upřesnění chronologie keramiky. Pro datování bylo použito chronologicko-typologické schéma J. Bubeníka (*Bubeník – Uhlíková 1977*, obr. 3–5). První situací umožňující upřesnit relativní chronologii keramiky daného období byla část obranného příkopu malého opevněného sídla (*Čech 2001*, Abb. 11). Stratigraficky tu keramice z mladší fáze středohradištního období (podle členění *J. Bubeníka 1977*, obr. 3: 10–15) předcházel starší soubor (*Čech 2001*, Abb. 10: 2–17), dle J. Bubeníka starší fáze středohradištního období (*Bubeník 1977*, obr. 3: 5–9).

Rychle přibývající archeologické nálezy a prozkoumané stratigrafie se podle předběžných závěrů autora výzkumu dostaly do rozporu nejen s chronologicko-typologickým schématem J. Bubeníka, ale také s keramickými výrobními okruhy *J. Bubeníka* a *P. Meduny* (*1994*, 183–192). Bylo vybráno sedm příkladů (*Čech 1999b*, 353–365), na nichž byl de-

Obr. 6. Západní část jižního neopevněného předhradí s trasami výkopů a plochami s archeologickými výzkumy (1–12, 14–16, 18, 19; číslování akcí viz soupis).
Abb. 6. Westteil der südlichen unbefestigten Vorburg mit Verlauf der Aushübe und Grabungsflächen (1–12, 14–16, 18, 19; Nummerierung der Grabungen s. Verzeichnis).

monstrován společný výskyt keramiky okruhu Drahúš – Dřevíč (srov. *Bubeník – Meduna 1994*) s keramikou libočanského typu varianty A, neboli okruhem Hradec – Rubín (*Bubeník – Meduna 1994*, Abb. 2: K–M, H–J), i B (*Bubeník 1988*, obr. 6). Z toho vyplynulo datování keramiky, potažmo hradu Drahúš, do 2. pol. 10. století. *J. Bubeník* (*2002*, 319–326) tyto závěry odmítl, ale svou oponenturu mísil poněkud nepřehledně s názory na práci o hradech a výšinných sídlištích středního Poohří (*Čech 2000a*, 421–438). Výzkum fortifikace předhradí přinesl závažné svědectví v podobě dvou fází a absolutního datování podle dendrochronologie z dřev v konstrukci hradebních těles (*Čech 2004*, 59).

Označení specifického tvaru keramiky středního Poohří jako „libočanský typ" (*Váňa 1961*, 468), jeho rozpracování do variant A a B a vymezení dalších samostatných skupin (*Bubeník 1988*, obr. 6, 7, 46–56) se v současnosti jeví jako překonané. Tato keramika je žatecké provenience a vzhledem k pojmenování výrobních okruhů podle hradů (souhrnně *Bubeník – Meduna 1994*, 183–192) považuji za příhodnější a srozumitelnější její označení jako „Žatec A–E". Dalším argumentem pro změnu označení je chronologické zařazení, neboť původní libočanský typ varianty A je kladen na závěr období středohradištního, počátky varianty B jsou hledány na počátku mladohradištního období. Na základě prozkoumaných stratigrafických situací lze dokázat relativní chronologickou posloupnost od středohradištní keramiky (Žatec A, B) přes její pozdní varianty (Žatec C) až po libočanský typ variantu A (Žatec D) a variantu B (Žatec E). Původní členění na skupiny je příliš podrobné, odrážející typologické měřítko nereflektující relativní chronologii podle stratigrafií. Proto byl vypracován návrh otevřeného systému „Žatec" (*obr. 3* a *4*), který si klade za cíl vytvořit přehledné skupiny provázané s tradičním chronologickým schématem.

Zpracování raně středověkých nálezů z podhradí (*Čech 1999a*, 137–150) naznačilo, že středohradištní nálezy (viz níže) jsou zastoupeny početněji, než se dříve předpokládalo (s počátky aglomerace v 9. stol. se původně nepočítalo: viz *Bubeník – Uhlíková 1977*, 214; *Čech 1997*, 30–31). Výzkumy do r. 2006 přinesly celou řadu nových nálezů jak na jižním neopevněném předhradí, tak na vlastní ostrožně, včetně hrotitého příkopu opevnění (*Čech 2006*). Soubory středohradištní keramiky ze situací bez vzájemného stratigrafického vztahu byly uspořádány do tří typologických fází. Za keramiku starší fáze jsou považovány vejčité hrnce s jednoduchými ven vyhnutými okraji (*obr. 3*: 1–4; Žatec A dle nového členění). V mladší fázi dochází k tvarování podhrdlí, objevuje se hřebenový vpich a typická je žlábková vlnice (*obr. 3*: 5, 6; Žatec B). Za pozdní fázi považuji hrnce vycházející ze středohradištních tvarů (*obr. 3*: 8) se složitěji profilovanými okraji se zdůrazněnou horní hranou (*obr. 3*: 9–10; Žatec C) zdobené ojedinělými hřebenovými vpichy a vpichy jedním hrotem (*Čech 1999b*, obr. 1). V tomto nálezovém horizontu je nápadný výskyt keramiky tvarem a výzdobou podobné středočeské (*Bartošková 1997*, obr. 8: 2), ovšem slídnatým materiálem odkazující spíše na žateckou produkci (*obr. 3*: 7).

Podle výsledků výzkumu (např. výplň příkopu: *Čech 2001*, Abb. 11: 9, 7, 10) obsahuje horizont libočanského typu varianty A nejen varianty IICb, ale také variantu IIAb Bubeníkova členění, která byla původně pokládána za starší (*Bubeník 1988*, obr. 7, 51–52). Proto byly k původnímu libočanskému typu variantě A přiřazeny tvary dvojkónické, vejčité, s plasticky členěným podhrdlím, výzdobou sestávající z vlnic, hřebenových vpichů a s okraji se zdůrazněnou horní lištou (*obr. 3*: 11–15; Žatec D). Tato produkce je kladena na počátek mladohradištního období. Nejstarší varianty libočanského typu varianty B (*Bubeník 1988*, obr. 6) jsou typické jemnou výzdobou a průměrem okraje nepřekračujícím maximální prů-

měr výdutě těla. Společně s nimi doznívají ještě tvary blízké typu A (*obr. 4*: 1–4). Původní libočanský typ varianta B byl nahrazen označením „Žatec E“.

V absolutním datování středohradištních tvarů se pohybujeme v tradiční rovině. Střední doba hradištní byla pracovně (!) rozdělena na starší, mladší a pozdní fázi reprezentovanou keramikou Žatec A–C, absolutně na 1. a 2. pol. 9. stol. a 1. pol. 10. století. Pro upřesnění zatím scházejí relevantní poznatky. Nejistota nastává v datování závěru horizontu keramiky Žatec C, předcházející horizontu Žatec D (dříve libočanský typ varianta A). Dokud nebude zpracován a publikován výzkum opevnění předhradí s dendrochronologickými daty a s nálezy keramiky na bermě, budeme považovat datování závěru horizontu Žatec C a počátků horizontu Žatec D k polovině 10. stol. za hypotetické. Společný výskyt některých typů horizontu Žatec D a Žatec E (dříve libočanský typ varianta B: *Čech 1999b*, obr. 3, 5) opravňuje k datování závěru výskytu keramiky Žatec D a počátků (!) horizontu Žatec E do závěru 10. stol. (srov. *Bubeník 2002*, 322–323). Zřejmý je výskyt horizontu Žatec E po celé 11. století.

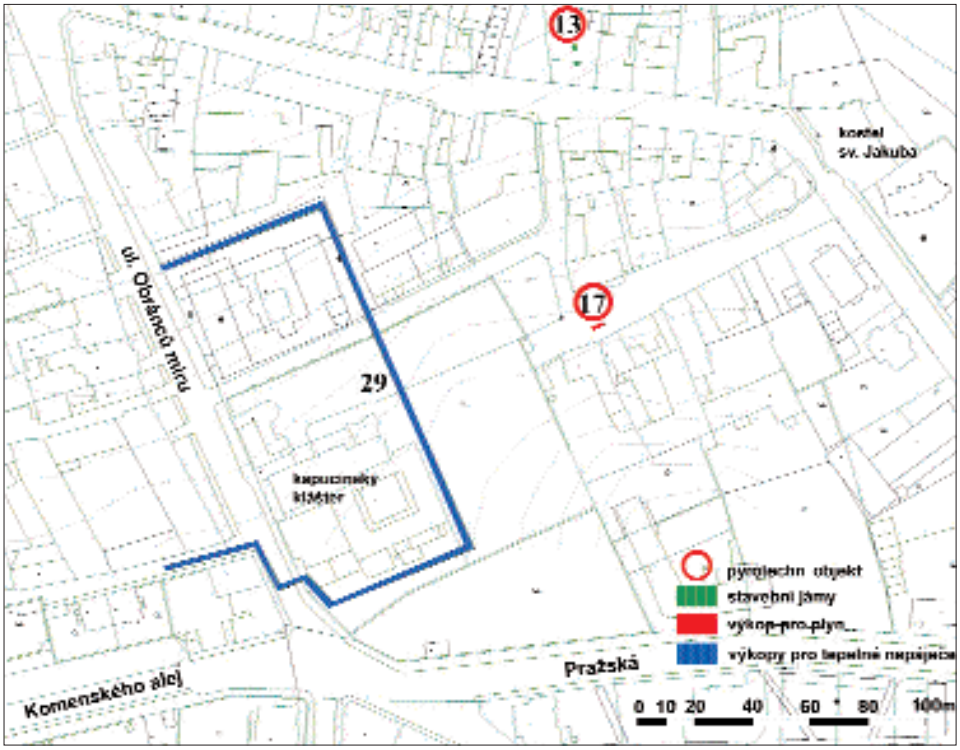
2. Výzkumy a sídelní komponenty na jižním neopevněném předhradí a v podhradí

Veškeré archeologické akce v uvedených areálech byly záchranného charakteru. Větší stavební aktivity v 90. let probíhaly v prostoru jižního neopevněného předhradí. Prostor podhradí se ocitl v centru pozornosti až na počátku 21. stol., do té doby se jednalo jen o omezené akce. Během výstavby panelového sídliště v 60. letech zde byly vybudovány nové inženýrské sítě. Proto byly nedávno rekonstruovány pouze některé komunikace a rozšířena dvě parkoviště. Číslování nalezišť v přehledu výzkumů (viz níže) odpovídá číslování na *obr. 6–8* (situování výseků viz *obr. 5*). V kapitolách 4.1 a 4.2 jsou odkazy na obrázky současně odkazem na katalog nalezišť i na polohu výzkumu.

Jižní neopevněné předhradí i podhradí neobsahují náznaky opevnění, i když stále existuje teoretická možnost jeho někdejší existence; vzhledem k charakteru a rozloze osídlení však není pravděpodobná. Jednotlivé areály se sídelními i výrobními aktivitami jsou územně dost omezené a není vyloučeno ohrazení lehčího charakteru. Výzkum zatím nic takového neodkryl.

Sakrální architekturu mimo hrad a opevněné předhradí písemné prameny registrují až od 14. stol. (*Tomas 1967*, 33). Z dobových vyobrazení kostela sv. Jana Křtitele v Mlynářích (*Holodňák – Ebelová 2004*, 2. bar. příloha), půdorysu kostela sv. Mikuláše (*o. c.*, 1. bar. příloha), špitálního kostela sv. Máří Magdalény (Willenbergova veduta) a dochovaného kostela sv. Jakuba lze vysledovat jednoduchý, téměř čtvercový půdorys a prosté pravoúhlé nebo trojboké presbytáře. Kostely na předměstích jsou proto považovány za vrcholně středověké, nahrazující románské kostely uvnitř města. Z archeologických výzkumů je zřejmé, že po lokaci města skončilo pohřbívání na hřbitovech u kostelů uvnitř města (kromě hřbitova u farního chrámu Panny Marie), které se stávají filiální vůči kostelům na předměstí (*Čech 1994*, 76). Nález zlomku čtvercové románské dlaždice v sídlištní situaci mimo hrad a opevněné předhradí (*obr. 6*: 8) je zatím stále ojedinělý, a románské kostely nejsou ani nadále mimo hrad a opevněné předhradí předpokládány.

Vzhledem k nestejnoměrnému rozložení, různému charakteru a intenzitě výzkumů lze jednotlivé sídelní a výrobní areály postihnout v rozdílné kvalitě.

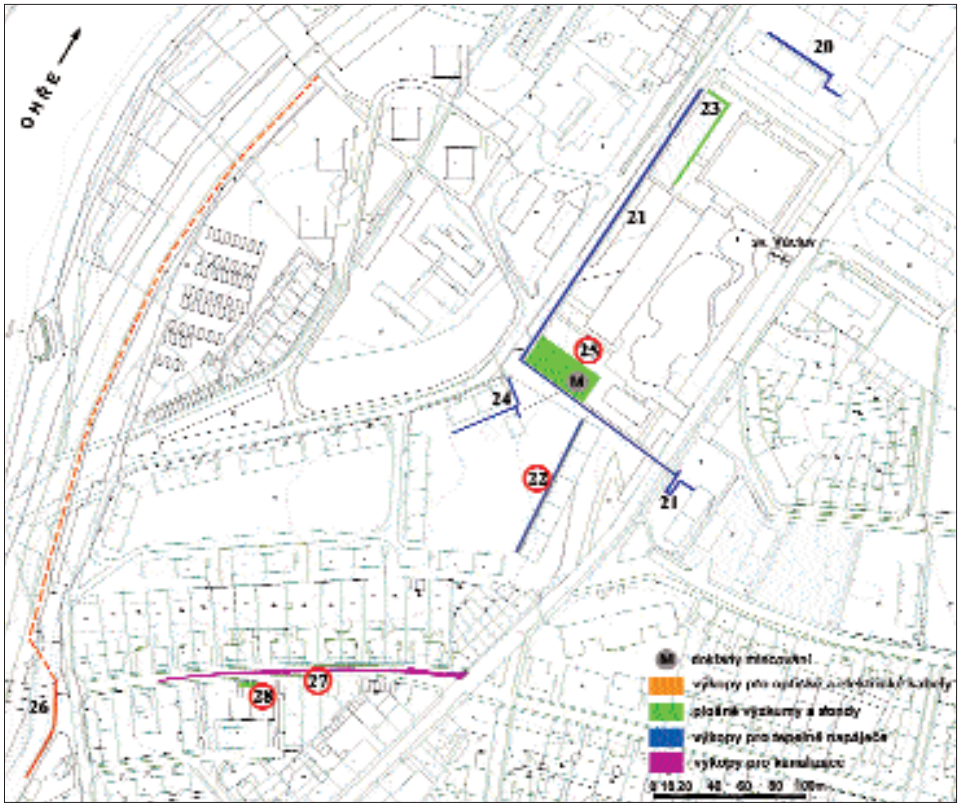

Obr. 7. Východní část jižního předhradí s trasami výkopů a plochami s archeologickými výzkumy (13, 17, 29; číslování akcí viz soupis).
Abb. 7. Ostteil der südlichen Vorburg mit Verlauf der Aushübe und Grabungsflächen (13, 17, 29; Nummerierung der Grabungen s. Verzeichnis).

2.1. Jižní neopevněné předhradí

Prostor je výrazně rozdělen záchrannými výzkumy, resp. stavební aktivitou správců sítí, na nestejně velké části. Hranicí je ulice Volyňských Čechů (*obr. 2*: C, 1).

Nejstarší raně středověké osídlení západní části je reprezentováno sídlištními situacemi s keramikou pražského typu (*obr. 6*: 14). Osídlení pokračuje v období starohradištním (*obr. 6*: 19) a středohradištním (*obr. 6*: 9, 14, 19), jak dokládají jámy zahloubené do půdního typu, spraše a štěrkopískového podloží. Sídlištní souvrství bylo evidováno v Chmelařské ul., kde je registrován velký areál výroby a zpracování železa a barevných kovů (*Šrein et al. 1995*, 227–230). Za jeho sev. okraj je považována Chmelařská ul. (*obr. 6*: 14), za jižní Chmelařské nám. (*obr. 6*: 3, 18), od Z je vymezen terénním zářezem (ul. Pod známkovnou) a od V Alšovou ul. (*obr. 6*: 16). Ojediněle nebo ve skupinách se vyskytující pyrotechnologická zařízení jsou registrována i dále k V od Nerudova nám. po Masarykovu ulici. Mezi její záp. částí a nám. B. Smetany byla zjištěna rozsáhlá terénní deprese a na V od ní další areál s výskytem vrstev strusek a železářských výrobních zařízení (*obr. 6*: 2, 4, 6, 7, 12, 19). Starší, záp. výrobní areál má počátky kolem poloviny 10. stol. a největšího rozsahu a intenzity dosáhl v 11. století. Druhý (vých.) spadá do 1. pol. 12. století. Datování

Obr. 8. Podhradí s trasami výkopů a plochami s archeologickými výzkumy (20–28; číslování akcí viz soupis).
Abb. 8. Unterburg mit Verlauf der Aushübe und Grabungsflächen (20–28; Nummerierung der Grabungen s. Verzeichnis).

bylo provedeno na základě srovnání keramiky z výrobních areálů s keramikou z hradu provázenou nálezy mincí od knížecí vlády Vratislava II. (1061–1086) do druhé vlády Vladislava I. (1120–1125). Na okraji staršího výrobního areálu (*obr. 6*) byl r. 1937 nalezen tzv. žatecký poklad (*Preidel 1939*, 538–589; *Bubeník 1988*, 166–167, tab. CCXXI–CCXXIV; *Radoměrský 1993*, 19–34), který byl spojován s obchodem a trhem (*Bubeník 1992*, 23). Vzhledem k poloze nálezu pokladu na kopci na hraně příkrého srázu byla vyslovena domněnka o poloze tržiště v podhradí na nejnižších terasách Ohře (*Čech 1999*, 141). Přehlížená skutečnost, že poklad obsahoval svitky tenkého stříbrného drátu vhodného k výrobě šperků technikou drátěného i kuličkového filigránu, a především výskyt celých šperků, nikoli zlomkového stříbra, svědčí spíše o pokladu jako „skladu“ produkce vysoce specializovaného řemeslníka–šperkaře (*Čech 2004*, 78–79). Ve zlomky se šperky přeměnily až po neodborném zásahu konzervátora libereckého muzea v roce 1969 (*Bubeník 1988*, 167).

V obou areálech byly zjištěny dva výrazné typy pyrotechnologických zařízení. První, nejpočetnější skupinu tvoří jámy pravidelného kruhového půdorysu se stěnami propálený-

mi do cihlově červené až okrové barvy. Objekty se liší sklonem stěn a jsou zřejmé dvě skupiny podle hloubky a sklonu stěn – mělké mísovité a hlubší kotlovité. Zjištěné průměry nepřekračují 70 cm. Druhým typem jsou zahloubené objekty podkovovitého půdorysu s valounovou klenbou. Délka jednoho z většiny odkrytého zařízení nepřesahovala 100 cm. Na záp. konci předhradí proběhla jen jedna plošně rozsáhlejší akce v podobě dokumentace stěn rozměrné stavební jámy s pěti zahloubenými objekty ve stěnách (*obr. 6: 9*). V jednom z nich se nacházelo velké množství strusky. Objekty dávané do souvislosti s výrobou a zpracováním železa a nálezy strusek jsou registrovány na celém jižním neopevněném předhradí, jak v koncentracích, tak ojediněle. Ve vých. části jižního předhradí proběhla jen jedna významná terénní akce, která se ale většinou pohybovala ve zničeném terénu v areálu kapucínského kláštera (*obr. 7*: 20). Ve třech mikrosondách v rámci dvou akcí (*obr. 7*: 13, 17) byly odkryty železářské výrobní objekty a vrstvy se struskou.

Z definice okrajových částí aglomerace jako nerezidenčních vybočuje malý opevněný objekt o rozloze 0,6 ha na malé ostrožně jen 70 m od jihozáp. okraje opevněného předhradí (*obr. 6*: 8). Příkop široký 5 a hluboký 1,2 m byl začištěn v délce 12,5 m. Celý profil se podařilo dokumentovat ve stěně jámy pro základ domu a další řez byl odkryt sondou přes dvě třetiny šířky příkopu (zbytek byl zničen raně novověkým sklepem; *Čech 2001*, 307–308, Abb. 3, 6, 10, 11). Během stavby plynovodu a kanalizace (*obr. 6*: 11, 15) nebyly získány poznatky o vnitřním členění či zástavbě plochy vymezené příkopem, přestože bylo pravidelně dosahováno půdního typu a sprašového podloží. K datování je k dispozici 1 keramický zlomek ze dna příkopu (*Čech 2001*, Abb. 10: 1 – chybně vrstva 8, správně vrstva 22), pocházející z hrnce vejčitého tvaru s asymetrickou hřebenovou vlnicí a vodorovným žlábkem. Tyto keramické tvary jsou obvykle datovány do závěru 9. stol. (např. *Šolle 1966*, obr. 22: 4a, 8, 13; *Váňa 1995*, 127–128, obr. 13: 1, 12, obr. 88: 2, obr. 89: 10, obr. 90: 9; *Bartošková 2004*, 788, obr. 13). Keramika spojovaná s horizontem libočanského typu varianty A podle J. Bubeníka (Žatec D) byla vyzvednuta z vrstev ve střední části výplně a z kůlových jamek umístěných do výplně (*Čech 2001*, Abb. 3: 5–14). Téměř nejvýše položená vrstva (*Čech 2001*, Abb. 3: 3) obsahovala rozptýlené tři denáry velkého střížku Břetislava I. (ražby z let 1035–1055). V mělké depresi vzniklé sesednutím výplně příkopu byl nalezen již zmíněný zlomek dlaždice typu 52 (*Hejdová – Nechvátal 1970*, 142, obr. 13; *Merhautová 1988*, 63, obr. 59). Raně středověký kostel v okolí místa nálezu ale nepředpokládáme.

2.2. Podhradí

Jak vyplývá z přehledu výzkumů (viz příloha), není suburbium tak prozkoumáno jako jižní předhradí nebo vlastní ostrožna s hradem a opevněným předhradím. Přesto lze konstatovat, s přihlédnutím ke starému nálezovému fondu, že se osídlení koncentrovalo v okolí kostelíka sv. Václava (*Bubeník 1988*, obr. 21), připomínaného poprvé v r. 1357 (*UB Saaz*, č. 86). Možnost existence starší sakrální stavby je nadále otevřená díky pěti esovitým záušnicím o průměru 16–17 mm, nalezeným na haldě zeminy z výkopu podél zdi kostela (*Bubeník 1988*, 237–238, obr. 21: 86). Může se ale jednat o náhodu, protože jak kostel, tak přilehlé raně středověké osídlení se nacházejí v okolí nejvyššího bodu na terase nad řekou, tj. mezi 208 a 209 m n. m. (*Čech 1999a*, 137–150). Pro osídlení je převýšení nad řekou rozhodující, jak ukazuje další sídelní a výrobní areál zjištěný ve Sládkově ul. (*Čech 2004*, 72) a volný prostor ve sníženině vyplněný štěrkopískem s proplástky jílu a půdního typu (*obr. 8*:

mezi 28 a 23). Prostor podhradí tak můžeme rozdělit na východní a západní areál (*obr. 2*: D, E). Osídlení v obou areálech přetrvává po celý středověk až do násilného konce v r. 1635.

Počátky raně středověkého osídlení vých. areálu lze klást do starší fáze středohradištního období, tedy do 1. pol. 9. stol. (*Čech 1999a*, obr. 6: 8–10, 9: 13). Dále byly odkryty zahloubené objekty, zbytky horizontálně uložených sídlištních vrstev a ojedinělé pyrotechnologické objekty (*obr. 8*: 23, 25), vše s nálezy keramiky Žatec D–E. O detailech osídlení nebylo možno říci mnoho pro značné poničení terénů.

Nejstarší nálezy ze záp. areálu pocházejí ze závěru středohradištního období, tzn. z počátku 10. století. Jak je zřejmé z popisu výzkumů (viz příloha) v okolí Sládkovy ul. (*obr. 8*: 26–28), byla zde zjištěna mimořádná nálezová situace srovnatelná jen s hradem a některými částmi opevněného předhradí. Mohutné horizontální zvrstvení dosahující až 70 cm, četné zahloubené objekty včetně pyrotechnologických, dna dřevěných sudů s bílou vápnitou usazeninou a movité nálezy dokládají význam polohy. Nálezem, který je neobvyklý i v rámci jinak bohatých nálezů hmotné kultury, je soubor šesti zlomků (půlek) denárů, jednoho s odlomeným (?) okrajem a jednoho celého, tří tyglíků s kapkami stříbra a dvou zlomků cány – plíšků pro vystřižení střížku (*Čech 2004*, 84). Jedna z mincí náleží Spytihněvovi II., zbytek Vratislavovi II. Vše bylo nalezeno v silně uhlíkaté vrstvě s množstvím keramiky a železných předmětů (téměř 40 ks) ve spodních partiích výplně rozměrného objektu na jižním okraji vých. areálu (*obr. 8*: 25). Podle rentgenofluorescenční analýzy prvků má šest mincí příměs mědi v rozpětí 1,04–6,49 % a jedna 17,12 %. Jeden z plíšků nese stopy tepání a obsahuje 8,32 % Cu a 6,87 % olova, druhý je zřejmě odlomen z pásku a obsahuje 1,26 % mědi. Kapka stříbra z jednoho z tyglíků je ovšem z kovu velmi čistého (92,48 % Ag), příměs bromidu (7,52 %) je považována za korozní produkt z okolního prostředí (*Frána 2002*). Rozdíl v čistotě mincovaného kovu a kovu taveného bychom mohli pokládat za úmyslné „nastavení“ kovu určeného pro mincování. Blízký vztah se jeví mezi druhým zlomkem cány a sedmi denáry. Nález lze považovat za doklad mincování v žateckém podhradí v době vlády knížete Vratislava II. Lokalizace mincovny do podhradí není vyloučena (*Petráň 1998*, 92–102). Předpokládat však lze i lehce opevněný objekt, byť pro to archeologické doklady chybějí. Na druhou stranu je s podivem, že se stříbro v hodnotě odpovídající osmi denárům nacházelo v odpadní vrstvě.

Detailní popis pravděpodobného odpadu z mincovny a jeho nálezového kontextu je možný jen díky tomu, že se jedná o jednotlivost v množině velkých a nezpracovaných výzkumů. O to víc vyznívá neradostný kontrast. Na prvním místě je opět absence celkového plánu a zpracování terénní dokumentace.

3. Srovnání opevněných částí aglomerace, jižního předhradí a podhradí

Přes neuspokojivý stav zpracování výzkumů a movitých nálezů lze provést základní srovnání jednotlivých částí aglomerace. Do r. 2006 bylo v Žatci zjištěno stavebně historickým a archeologickým výzkumem pět raně středověkých sakrálních staveb včetně přilehlých soudobých pohřebišť. Dvě leží uvnitř hradu a tři na opevněném předhradí (*obr. 1*). Uvnitř hradu byly odkryty plochy s dlažbou z drobných valounků, palisádový žlab s branou, rozměrná nadzemní srubová stavba, drobné nadzemní stavby srubové konstrukce, stavby se

sníženým interiérem a rozměrný zahloubený objekt s doklady vertikální konstrukce a horizontální výdřevou stěn. To vše je považováno za pozůstatky dvorce ze závěru 10. až 1. pol. 11. stol., spojovaného – díky centrální poloze uvnitř hradu a výjimečným nálezům hmotné kultury (*Čech 2004*, 75–78) – s knížecím majetkem. Nálezy dalších zahloubených objektů interpretovaných jako palisádové žlaby byly zjištěny na opevněném předhradí, a to vždy v místě nebo v sousedství raně středověkých kostelů. U sv. Víta je palisádový žlab považován za současný s kostelem (*Čech 2000b*, 172–173, obr. 3). U neznámého kostela na nám. Petra Chelčického odkryl výzkum v roce 2006 mohutný palisádový žlab s keramikou horizontu Žatec C–D, který kostelu a přilehlému pohřebišti předcházel a náležel zřejmě staršímu osídlení odkrytému v sektorech 23–25 (*Čech 2004*, 97). Vzhledem k rozměrům odkrytých žlabů (šíře 60 cm a hl. 140 a 165 cm) můžeme objekty považovat za pozůstatky palisádových ohrazení, které pravděpodobně náležely dvorcům (srov. *Dostál 1969*, 192–198).

Dalším významným ukazatelem významu opevněných komponent žatecké aglomerace, resp. sociálních skupin jejich obyvatel, jsou nálezy mincí jak v hrobech, tak v sídlištních kontextech. Na pohřebišti u neznámého kostela na nám. P. Chelčického bylo v hrobech nalezeno sedm denárů ražených od Spytihněva II. do Soběslava II., jeden denár malého střížku Břetislava I. byl nalezen v zásypu hrobu u kostela sv. Víta (*Klápště 1999*, 777, 780) a jeden denár (dosud neurčený) v pravé dlani jedince pohřbeného u kostela sv. Petra (?) uvnitř hradu. Velké množství mincí z Chelčického náměstí může být zkreslující, jelikož tamní pohřebiště, resp. jeho relikty, bylo prozkoumáno v úplnosti (259 hrobů). Další dvě uvedená pohřebiště byla pouze sondována. Uvnitř hradu bylo dále získáno 13 denárů v sídlištních nálezech, na opevněném předhradí pak žádný.

Hrad byl od předhradí oddělen příkopem s keramikou Žatec D na dně, datovanou pravděpodobně po polovině 10. stol. (*Čech 1994*, 68–70, obr. 2–7). Zřejmě v závěru 2. pol. téhož věku byl vyhlouben příkop další (keramika horizontu Žatec E, výzkum 2005), a to uvnitř hradu za zadní stěnou dřevo-hlinité hradby s čelní kamennou plentou. Opevnění hradu tak získalo podobu: příkop – hradba – příkop. Výsledky výzkumu vnějšího opevnění byly publikovány v předběžné a populární formě (*Holodňák – Holodňáková 1999*, 367–374; *Čech 2004*, 59–60).

Na jižním neopevněném předhradí byl odkryt příkop hypoteticky považovaný za opevnění velmožského sídla o rozloze ca 0,6 ha. Podle keramiky horizontu Žatec B je objekt datován do mladší fáze středohradištního období (*Čech 2001*, 307–308, Abb. 10: 1, správně vrstva 22). V nejsvrchnějších dochovaných vrstvách výplně příkopu byly nalezeny tři denáry Břetislava I. velkého střížku (ražby z let 1035–1050). Za majetek řemeslníka-šperkaře je považován již zmíněný žatecký poklad (*Čech 2004*, 78–80), který byl do země uložen na okraji rozsáhlého areálu s četnými pyrotechnologickými objekty (viz kap. 2.1). Ty se nacházejí ve velkém množství rovněž na opevněném předhradí, ale jen jejich zpracování a rozbor nálezů železářských i kovářských strusek z celé aglomerace mohou výrobní aktivity blíže specifikovat. Na opevněném předhradí jsou registrovány pouze mělčí objekty s typickými bochánky kovářské strusky ve výplních i v jejich okolí, které vznikly usazováním okují, popela, nespáleného dřevěného uhlí a mechanických nečistot ze stěn výrobních objektů. Hlubší zařízení z jižního neopevněného předhradí a z podhradí se strmými stěnami jsou provázeny nálezy hutnických strusek, je tedy možné, že byly využívány k úpravě železných hub z hutnických zařízení (zbavování nečistot, strusky a zbytků rudy).

Se zpracováním stříbra, snad přímo s mincováním (nal. 25), souvisí nález denárů, zlomků cán a tyglíků s kapkami stříbra na vnitřních stěnách z výrazné uhlíkaté vrstvy na dně rozměrného pravoúhlého zahloubeného objektu v podhradí (*obr. 8*: 25). Zpracovatelský areál železa na jihozáp. okraji suburbia dokládá charakter neopevněných částí aglomerace jako center řemeslné výroby, v případě Žatce výroby a zpracování železa.

4. Závěr

Nálezy keramiky pražského typu a starohradištní jsou velmi ojedinělé. Četnější nálezy pocházejí ze starší fáze středohradištního období; byly zahrnuty do horizontu Žatec A. Prozatím nemáme důkazy pro jeho spojení s počátky Žatce jako raně středověkého hradu. Proto jej, stejně jako starší nálezy, pokládáme za doklady staršího osídlení venkovského charakteru.

Následný vývoj žatecké raně středověké aglomerace lze shrnout do čtyř základních fází. Nejstarší příkop vymezoval hrad o rozloze 8 ha (*obr. 2*: I). Na základě keramiky z nejspodnějších vrstev jeho výplně je datován do mladší fáze střední doby hradištní (Žatec B). Soudobé osídlení se nacházelo na ploše celé aglomerace; typické jsou shluky drobných kůlových jamek v půdním typu, podlahy z interiérů nadzemních staveb, zahloubené objekty od mělkých depresí po hluboké zásobnice a ojedinělá pyrotechnologická zařízení (*Čech 2006*). Celkově lze nálezové sídlištní situace hodnotit jako skromné a nevýrazné. Také chybějí výrazné koncentrace objektů známé z mladšího období. Nálezy nejsou příliš četné, mnohdy se omezují jen na několik zlomků keramiky vhodných k datování. Za stávajícího stavu poznání nelze říci nic bližšího o horizontu Žatec C, který se ve výplni nejstaršího příkopu nevyskytuje. Náplň horizontu Žatec C byla definována podle nálezů z vrstev výplně příkopu malého opevněného objektu na jižním neopevněném předhradí (*Čech 2001*, 307–308, Abb. 5, 6, 10).

Na vrstvy s keramikou Žatec C bezprostředně nasedala vrstva s keramikou Žatec D (*o. c.*, Abb. 11), která je datována do 2. pol. 10. století. Nejvýraznější změnou je rozdělení ostrohu novým opevněním, které vydělilo vlastní hrad. Na dně příkopu byl nalezen soubor keramiky horizontu D (*obr. 2*: III; *Čech 1994*, obr. 5 – Q, R; obr. 6–7). Uvnitř hradu odkrytá koncentrace zahloubených objektů uspořádaných do pravidelného půdorysu s nálezy předmětů ze stříbra, skla a zlaceného bronzu ve výplních (*Čech 2004*, 63) je interpretována jako dvorec blíže neurčené nobility, snad přímo knížecí. Opevnění předhradí na jižní straně ostrohu dosáhlo délky 450 m a chráněn byl celý ostroh o rozloze 14,5 ha. Tato fáze osídlení je výraznější jak v čitelnosti a četnosti sídelních situací, tak v počtu nálezů. Sídlištní situace tvoří výrazně územně ohraničené koncentrace jak v rámci jižního neopevněného předhradí, podhradí, tak opevněného předhradí, které je prozkoumáno ve větší míře. Četnější zahloubené objekty, souvrství, interiéry nadzemních staveb a dlažby z drobných valounů, bohaté soubory keramiky a nálezy zlacených bronzových, stříbrných a skleněných předmětů, to vše dokládá vyšší společenské vrstvy na hradě i opevněném předhradí (*Čech 2004*, 62, 63, 66, 97: sektory 23–25).

Ještě radikálnější změny zástavby a vnější podoby aglomerace jsou provázeny keramikou Žatec E (původně libočanský typ varianta B). Předpokládáme, že se tak děje od závěru 10. stol. a po celou 1. pol. 11. století. Na počátku tohoto období byl vyhlouben další

příkop opevnění hradu (*obr. 2*: III). Uprostřed něj byl na místě starší sídlištní situace postaven dvorec s palácovou stavbou, s menšími stavbami srubové a sloupové konstrukce, považovanými za stavby hospodářského charakteru, s palisádou s branou a kostelem s pohřebištěm vně ohrazení. Na opevněném předhradí vznikly v místě starší zástavby dva románské kostely s přilehlými hřbitovy, z nich kostel sv. Víta ve dvorci. Na jižním neopevněném předhradí a v podhradí byly v provozu areály s četnými pyrotechnologickými zařízeními. V nich a v souvrství vzniknuvším jejich činností jsou nacházeny strusky kovářské i hutnické. V podhradí byly odkryty pozůstatky po práci se stříbrem, snad mincování (*Čech 2004*, 71–102).

Ve 12. stol. byl postaven uvnitř hradu na místě zaniklého dvorce jednolodní kostel s věží zasvěcený pravděpodobně Panně Marii. Rozsah a charakter osídlení v ostatních částech aglomerace se nezměnil. Na jižním neopevněném předhradí zanikl areál výroby a zpracování železa a barevných kovů s nálezy vyspělých forem keramiky Žatec E. Nový vznikl východně od starého a byl provázen keramikou tvarově vycházející z horizontu Žatec E, ale postrádající výzdobu. Podle nálezů z hradu je tato keramika provázena denáry z druhé vlády Vladislava I. (1120–1125). Areál pokračoval až do 2. pol. 12. století. Do téhož období klademe stavbu pozdně románského kostela sv. Kříže na předhradí, který měl obdélnou loď a pravoúhlé kněžiště (výzkum 2001). Do počátku 13. stol. je datována přestavba jednolodního kostela s věží na trojlodní pozdně románskou baziliku s dvojvěžím v západním průčelí zasvěcenou Panně Marii (*Beránek – Ebel – Čech 2004*, 5–6, 32–42). Domnívám se, že vznik vrcholně středověkého města se odehrával ve dvou etapách, přičemž v první došlo k jeho založení jen na území raně středověkého hradu o rozloze necelých 5 ha. Stavba baziliky byla koncipována jako velkofarní a městský kostel. Kostel sv. Kříže na předhradí byl zasazen ještě do raně středověké struktury. Zánikem vnějšího příkopu došlo k rozšíření půdorysu města na celou ostrožnu a místo původního hradu se stalo periferií, na niž byl umístěn minoritský konvent k předrománskému kostelu, snad zasvěcenému sv. Petru, pokud budeme uvažovat o přenosu patrocinia na pozdější gotickou trojlodní stavbu sv. Petra a Pavla (*Čech – Chlustíková v tisku*). Na původním předhradí lokace města respektovala raně středověké sakrální stavby a na jejich místech zůstala volná místa či malá náměstí v pravidelné uliční síti. První fáze probíhala zřejmě v prvních desetiletích 13. stol., druhá okolo poloviny téhož věku. Spíše bychom měli hovořit o přeměně aglomerace ve vrcholně středověké město.

Další široce založené zhodnocení nebo přesné definování jednotlivých dílčích segmentů osídlení je za daného stavu zpracování výzkumů nezodpovědné a bylo by založené jen na empirických dojmech z výzkumů a ze zpracování archeologického materiálu v laboratoři. Proto je obsah předložené práce omezen na všeobecný popis a konstatování některých skutečností, které přiblíží rozsah výzkumů, základní popis zjištěné nálezové situace a jen omezené interpretace.

Příspěvek je dílčím výstupem projektu GA ČR reg. č. 404/05/2671. Děkuji I. Boháčové za cenné rady při vzniku této práce.

Prameny a literatura

Bartošková, A. 1997: Keramický soubor z počátků raně středověkého osídlení budečského předhradí, Památky archeologické 88, 111–141.
— *2004*: K vývoji vnitřního opevnění na Budči, Archeologické rozhledy 56, 763–797.
Beránek, J. – Ebel, M. – Čech, P. 2004: Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Žatci, Průzkumy památek XI/2, 3–50.
Bubeník, J. 1988: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.
— *1992*: Slovanské osídlení středního Poohří a počátky Žatce. In: P. Holodňák – I. Ebelová red., Žatec, Praha, 16–25.
— *2002*: Několik poznámek ke studii P. Čecha „Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Pobělí a středním Poohří", Archeologické rozhledy 54, 319–326.
Bubeník, J. – Meduna, P. 1994: Zur frühmittelalterliche Keramik in Nord-West-Böhmen. In: Internationale Tagungen in Mikulčice I. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom. 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice I, Brno, 183–192.
Bubeník, J. – Uhlíková, O. 1977: K počátkům města Žatce, Památky archeologické 68, 193–218.
Čech, P. 1994: Archeologický průzkum při rekonstrukci plynovodu v Žatci (Předběžná zpráva), Archeologické rozhledy 46, 65–80.
— *1997*: Žatec v raném středověku. Historie a archeologie centra přemyslovské hradské organizace a jeho přeměna na vrcholně středověké město. Ms. bakalářské práce, FF UK Praha.
— *1999a*: Žatec „Podměstí" – podhradí raně středověkého hradu. In: P. Čech red., Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997, Most, 137–150.
— *1999b*: Dragúš – Kosmův mýtus a náš historický problém, Archeologie ve středních Čechách 3/2, 353–365.
— *2000a*: Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Pobělí a středním Poohří, Archeologie ve středních Čechách 4, 421–438.
— *2000b*: Mocenský vývoj v severozápadních Čechách do počátku 11. století. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík red., Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999), Praha, 155–173.
— *2001*: Žatec im 10. Jahrhundert. In: Colloquia mediaevalia Pragensia 2, Praha, 303–342.
— *2004*: Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století). In: P. Holodňák – I. Ebelová red., Žatec, Praha, 54–114.
— *2006*: Osídlení Žatce v středohradištním období. Raně středověký hrad Žatec v 2. polovině 9. století podle archeologických pramenů. Ms. dipl. práce FF UK Praha.
Čech, P. – Chlustíková, K. v tisku: Lokalizace minoritského klášterního kostela sv. Petra a Pavla v Žatci. In: Colloquia mediaevalia Pragensia – Historia Monastica. Praha.
Dostál, B. 1969: Opevnění velmožského dvorce na Pohansku u Břeclavi, Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity E 14, 181–215.
Ebel, M. 2004: Od josefínských reforem do konce době předbřeznové (1780–1848). In: P. Holodňák – I. Ebelová red., Žatec, Praha, 54–114.
Frána, J. 2002: Restaurátorská zpráva předmětů z archeologických výzkumů v Žatci. Příloha č. 1 – Výsledky rentgenofluorescenční analýzy. Uloženo na žateckém pracovišti ARÚ AV ČR, Praha, v.v.i.
Hejdová, D. – Nechvátal, B. 1970: Raně středověké dlaždice v Čechách I., Památky archeologické 61, 100–183.
Holodňák, P. 1998: Žatec. In: Výzkumy v Čechách 1996–7, Praha, 254.
Holodňák, P. – Ebelová, M. 2004: Žatec. Praha.
Holodňák, P. – Holodňáková, R. 1999: K objevu vnějšího opevnění žateckého hradiště v raném středověku. Předběžná zpráva, Archeologie ve středních Čechách 3/2, 367–374.
Holodňák, P. – Razím, V. – Roedl, B. 1997: Objev Čeradické brány v Žatci, Průzkumy památek IV/1, 130–135.
Klápště, J. 1999: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách, Archeologické rozhledy 51, 774–808.
Mašková, P. 2005: K otázce interpretace kostrového pohřebiště „s projevy vampyrismu" v Čelákovicích. In: Studia mediaevalia Pragensia 5, Praha 2005, 9–19.
Merhautová, A. 1988: Skromné umění. Praha.
Petráň, Z. 1998: První české mince. Praha.
Preidel, H. 1939: Der Silberschatz von Saaz, Mannus 31, 538–589.

Radoměrský, D. 1993: Der Silberschatz von Saatz (Der deutsche Anteil der Prägungen). In: Acta Universitatis Carolinea – Philosophica et Historica. Z pomocných věd historických XI – Numismatica, Praha, 19–34, tab. III–V.
Šolle, M. 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
Šrein, V. – Šreinová, B. – Kozumplíková, M. – Holodňák, P. 1995: Detailní výzkum kovových sferulí tavicího kelímku ze Žatce, Bulletin mineralogicko-petrografického oddělení NM v Praze 3, 227–228.
Tomas, J. 1967: Počátky města Žatce. In: Historický sborník Ústecka 1967, Ústí n. L., 25–47.
UB Saaz: Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526. Ed. L. Schlesinger. Prag – Wien 1892.
Váňa, Z. 1961: Slovanská keramika zabrušanského typu v severozápadních Čechách, Památky archeologické 52, 465–476.
— *1995*: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986. Praha.
Velímský, T. 1989: K problematice počátků českých měst – prostorový vývoj a nejstarší zástavba, Archaeologia historica 14, 67–107.

Přehled výzkumů na ploše jižního neopevněného předhradí a suburbia žatecké aglomerace z let 1990–2004[1]

Zkratky: A – akce, M – metodika výzkumu, S – nálezová situace, N – nálezy, ke – keramika, ko – kosti, str – struska, MŽ – Regionální muzeum K. A. Polánka v Žatci, ÚAPP – Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě, Lit. – literatura.

Jižní neopevněné předhradí

1. Masarykova ulice 1990
A: Stavebně geologické sondy pro stavební průzkum. P. Čech a K. Nováček pod záštitou MŽ.
M: Začištění, dokumentace a vzorkování stěn sond, mikrosondy ve dnech výkopů.
S: Zahloubený obj. do půdního typu.
N: ke, ko, kamenná industrie.
2. Nám. Prokopa Velikého 1992
A: Přípojka kanalizace. MŽ – P. Čech.
M: Začištění stěn výkopu, dokumentace a vzorkování.
S: Kotlovité zahloubené obj. do světle hnědého půdního typu. N: ke, ko, str.
3. Chmelařské nám. 1996
A: Výkop pro optický kabel. ÚAPP – P. Čech.
M: Do plánu výkopů v měřítku 1 : 500 byly zakreslovány zjištěné narušené archeologické situace.
S: Ve výkopu širokém 30 cm a hlubokém 40 cm byly zjištěny narušené zahloubené obj. s propálenými stěnami, kumulace železářské strusky a další zahloubené obj. N: ke, ko, str.
4. Ul. Volyňských Čechů 1996
A: Rekonstrukce plynovodu ve starém výkopu. ÚAPP – P. Čech.
M: Začištění stěn výkopu a mikrosonda do dna výkopu.
S: V místě odchylky mimo starý výkop byl zjištěn obj. zahloubený do půdního typu. Narušená část zdokumentovaná na profilu, zbylá část dokopána ve dně výkopu. N: ke, ko.
5. Chmelařské nám. 1995
A: Plošný výzkum po skrývce starého povrchu dvora podniku „Chmelařství družstvo". MŽ – P. Holodňák.
M: Vybírání výplní objektů zahloubených do spraše.
S: Baterie nístějí železářských pecí, zahloubený rozměrný objekt. N: ke, ko, tavící kelímek, str.
Lit.: *Šrein et al. 1995*, 227–228; *Holodňák 1998*, 254.
6. Nám. Prokopa Velikého 1997
A: Rekonstrukce skladu chmele na Chmelařské muzeum, výkopy pro inženýrské sítě. ÚAPP – P. Čech.

[1] Kromě akcí provedených autorem je v přehledu uvedeno také několik výzkumů Regionálního muzea Žatec, vedených Petrem Holodňákem, které autor měl možnost vidět.

M: Výkop pro kanalizaci prořal v interiéru přízemí skladu chmele vrcholně středověkou hrnčířskou pec. Po dohodě s investorem jsem přistoupil k rozšíření výkopu do stran a k odkryvu celé pece, která se stala součástí expozice. Horizontální hrnčířská pec byla zahloubena do raně středověkých vrstev.
S: Raně středověké vrstvy, drobný zahloubený objekt. N: ke, ko, str,

7. Kovářská ulice 1997

A: Rekonstrukce povrchu komunikace a plynu. ÚAPP – P. Čech.
M: Ve východní části komunikace vystupovalo podloží se zahloubenými obj. až na úroveň skrývky dlažby a štěrkopískových vrstev. Raně středověké obj. byly rovněž narušeny výkopem pro plyn. Proběhl plošný odkryv obj. s vybíráním výplní po přirozených vrstvách.
S: Koncentrace menších zahloubených obj. (jámy kruhového půdorysu) a větší obj. nepravidelného půdorysu. Vše zahloubeno do vrstvy jemného sypkého písku. Velký zahloubený obj. se svislou stěnou na hraně velké terénní deprese – podle parcelační skici z roku 1842 vodní plocha. N: ke, ko, str, Fe nože.

8. Masarykova ulice 1998

A: Přístavba podzemních garáží k autoservisu ve dvoře domu č.p. 1956. ÚAPP – P. Čech a MŽ – P. Holodňák.
M: Plošný výzkum na ploše 10 x 6 a 10 x 8 m. Výzkum byl převzat od žateckého muzea v době, kdy po obvodu západní plochy byl vyhlouben a částečně zalit betonem základový vkop, který narušil raně středověký příkop s hroby ve svrchních partiích výplně. Protože nebyly ujasněné vztahy s investorem akce, který hrozil vybagrováním celé plochy, přistoupili jsme k variantě prozkoumání 50 % plochy. Obě plochy byly rozděleny na čtverce 2 x 2 m, dokumentovány kresebně a fotogrammetricky. Poté byly na menší ploše zkoumány zahloubené obj. v podloží a byla položena sonda do výplně příkopu. Na větší ploše jsme přistoupili k výzkumu každého druhého čtverce, výsledné uspořádání sond tvořilo šachovnici.
S: Nejstarším obj. na záp. ploše byl raně středověký příkop o šíři 5 m a hloubce 120 cm, který byl zachycen v délce 12 m. V zásypu téměř na úrovni okolního terénu byly nalezeny tři denáry. Do příkopu byla zapuštěna skupina středověkých hrobů bez přídavků. Jinde byla ve svrchní vrstvě výplně nalezena románská reliéfní dlaždice. Dvojice protáhlých obj. pocházela z 2. pol. 13. století. Na druhé, vých. ploše byla zjištěna rozsáhlá terénní deprese vyplňovaná již v raném středověku přemístěným půdním typem. V něm byly zjištěny vrstvy se struskou. N: 3 denáry Břetislava I. (ražby z l. 1034–1050), 3 brakteáty Přemysla Otakara II. (ražby po r. 1265), románská reliéfní dlaždice, ke, ko.
Lit.: *Mašková 2005*, 9–19.

9. Zeyerova ulice 1998

A: Novostavba rodinného domu. ÚAPP – P. Čech.
M: Na místo stavby jsme byli vpuštěni po vyhloubení stavební jámy. Mohli jsme tedy jen dokumentovat a vzorkovat obj. na stěně jámy.
S: Dvě vakovité zásobnice zahloubené do spraše a štěrkopísku. N: ke, ko.

10. Masarykova ulice 1999

A: Rekonstrukce plynovodu a povrchu. ÚAPP – P. Čech.
M: Výkop podél jižní strany komunikace – začišťování stěn výkopu, dokumentace, sondy v místě zjištěných zahloubených obj. a plošný výzkum. Plošný výzkum ve dvou sondách v místě skrývky dlažby na sev. straně komunikace.
S: V trase plynovodu byl zjištěn rozměrný obj. s propálenými stěnami a kruhová jáma. V sondách vrstvy vrcholného středověku, dlažba z valounků a půdní horizont. N: ke, ko.

11. Masarykova ulice 1999

A: Přípojka kanalizace do dvora autoservisu č.p. 1956. MŽ – P. Holodňák.
M: Začištění profilů, dokumentace a vzorkování zjištěných obj.
S: Dva zahloubené obj. s propálenými stěnami a popelovitou výplní (výhně?) do půdního typu, dva zahloubené obj. do spraše. N: ke, ko, str.
Lit.: *Holodňák 1998.*

12. Komenského alej 2000

A: Stavba kruhového objezdu. ÚAPP – P. Čech.
M: Po mechanické skrývce následoval plošný odkryv ve čtvercích 3 x 3 m v šachovnici.
S: Pod vrstvami jílu (zřejmě vrcholně středověká úprava v souvislosti s budováním valového opevnění) byly zjištěny vrstvy strusky na půdním typu, který se prudce klonil k jihu. Situace je považována za hranu přirozené terénní deprese, jejíž zbytky se zachovaly v městském parku a ve vrcholném středověku byla využita k opevnění Horního předměstí. N: ke, ko, str.

13. Tyršova ulice 2001
A: Přístavba k obchodu. MŽ – P. Holodňák.
M: Dokumentace a vzorkování stěn výkopů pro základy.
S: Zahloubený obj. s propálenými stěnami (výheň) a výrazné zvrstvení na půdním typu. N: ke, ko, br. esovitá záušnice.
14. Chmelařská ulice 2001
A: Rekonstrukce plynovodu z roku 1990. ÚAPP – P. Čech.
M: Po vybrání výplně starého výkopu pro plyn bylo začištěno dno výkopu. Výkop byl rozdělen na sektory po 3 m, začištěno dno a profily. Obj. zjištěné ve dně byly kresebně zdokumentovány a vybrány po přirozených vrstvách, profily ovzorkovány. Dokumentován byl celý jižní profil a vybrané (odlišné) části sev. profilu.
S: Vrstvy popela, do nich a pod nimi obj. s propálenými stěnami (výhně?), pece s klenbami z říčních valounů, drobné obj. zahloubené do půdního typu, dva rozměrné obj. (tzv. zemnice) v půdním typu. N: ke, ko.
15. Nerudovo nám. 2001
A: Rekonstrukce plynovodu. ÚAPP – P. Čech.
M: Začišťování stěn výkopu, dokumentace profilů a vzorkování rozlišených vrstev.
S: Horizontálně uložené vrstvy a zahloubené obj. s propálenými stěnami (výhně?). N: ke, ko.
16. Alšova ulice 2001
A: Rekonstrukce plynovodu a následná rekonstrukce povrchu komunikace. ÚAPP – P. Čech.
M: Začišťování, dokumentace a vzorkování obj. ve stěně výkopu. Po skrývce dlažby a nadložních vrstev bylo v sev. polovině komunikace dosaženo štěrkopískového podloží. Byl proveden plošný výzkum zjištěných objektů.
S: Obj. zahloubené do půdního typu a štěrkopískového podloží. N: ke, ko.
17. Klášterní ulice 2001
A: Rekonstrukce plynovodu. ÚAPP – P. Čech.
M: Začištění, dokumentace a vzorkování obj. zjištěného na profilu výkopu, výzkum spodních partií obj. ve dně výkopu.
S: Zahloubený obj. s propálenými stěnami (výheň?). N: ke, ko.
18. Chmelařské nám. 2002
A: Výkop pro tepelný napáječ. ÚAPP – P. Čech, M. Dobeš.
M: Po odstranění asfaltu byly bagrem odebírány konstrukce komunikace po vrstvách až po půdní horizont. Odkryté obj. prozkoumány a dno výkopu prohloubeno pro pokládku potrubí na požadovanou úroveň.
S: 11 zahloubených obj. – 1 rozměrná jáma, 5 obj. kruhového půdorysu s propálenými stěnami, 4 obj. různého tvaru a hloubky, zbytek souvrství nad půdním typem. Je zřejmé, že povrch terénu prošel úpravou v souvislosti se stavbou konstrukce vozovky. N: ke, ko, str.
19. Ul. Volyňských Čechů 2003
A: Výkop pro tepelný napáječ. ÚAPP – P. Čech.
M: Odebírání dlažby a nadložních vrstev bagrem až na půdní horizont. V případě výskytu zahloubeného obj. nebo vrstvy byly ponechány archeologické kontexty na blocích, prozkoumány a bloky odkopány. V jiných případech byly do dna výkopu pokládány sondy nebo zkoumány v ploše zahloubené obj. Posledním typem výzkumu bylo začišťování obj. na profilu výkopu, dokumentace a vzorkování.
S: Středověký až novověký hřbitov u bývalého kostela sv. Mikuláše, který se dostal pod komunikaci v 19. stol. po zrušení hřbitova a napřímení silnice. Zahloubené obj. raného středověku, sklep středověkého domu, který se pod komunikací ocitl v r. 1937, kdy byla postavena pošta a uliční čára posunuta. N: ke, ko.
20. Ul. Obránců míru 2003
A: Výkop pro tepelný napáječ. ÚAPP – P. Čech.
M: Kontrola výkopu a zaměření celé trasy.
S: Novověký kapucínský klášter byl vybudován na místě starší zástavby při Červené bráně, která byla součástí Horního předměstí. Svah byl upraven do podoby vodorovné plošiny, takže v jižní části byl terén odebírán až na jílové podloží a v severní části byla na přemístěném jílu provedena parková úprava. Uprostřed byla zachycena část původního svahu, která ale také prošla úpravami. Nebyl zjištěn půdní horizont ani žádné nálezy stavební. Svah se projevoval šikmo k severu klesajícím rostlým jílovým podložím, na němž byly zřejmé k severu narůstající jílové vrstvy. Mimo areál byla zřejmá novověká terasová úprava terénu (např. Klášterní ulice). Místy byly zachyceny zbytky půdního typu bez raně středověkých nálezů, překryté destrukčními vrstvami cihel a stavebního odpadu ze staré zástavby. N: 0

Podhradí

21. Ul. Ostrov 1993
A: Výkop pro tepelný napáječ. ÚAPP – P. Čech.
M: Začišťování profilů, dokumentace a vzorkování.
S: Obj. zahloubené do žlutohnědého hlinito-písčitého podloží, zbytky souvrství. N: ke.
22. Ul. Ostrov – Svatováclavská 1994
A: Výkop pro tepelný napáječ. ÚAPP – P. Čech.
M: Začišťování profilů, dokumentace a vzorkování. V případě obj. 1/94 byl zkoumán v šíři výkopu zbytek obj. plošně.
S: Rozměrný obj. 1/94 se vstupní šíjí a zbytky plenty interpretovaný jako suterén nadzemního domu. Další zahloubené obj. do světle hnědého hlinito-písčitého podloží. N: ke, ko.
23. Svatováclavská ulice 2000
A: Výkop pro tepelný napáječ. ÚAPP – P. Čech.
M: Začišťování profilů, dokumentace a vzorkování.
S: Ve stěně výkopu byly zjištěny dva zahloubené obj. (jeden s propálenými stěnami), a hrana terénní vyvýšeniny z hlinito-písčitého podloží. Na svahu hrany byly zjištěny štěrkopískové vrstvy s raně středověkou keramikou. N: ke, ko.
24. Svatováclavská ulice 2000
A: Výkop pro tepelný napáječ. MŽ – P. Holodňák.
M: Začišťování profilů, dokumentace a vzorkování.
S: Ve stěně výkopu byl zjištěn jeden zahloubený objekt. N: ke, ko.
25. Ul. Ostrov, u pošty, 2001
A: V rámci rekonstrukce ulice bylo rozšířeno parkoviště. ÚAPP – P. Čech., M. Půlpán.
M: Po odstranění parkoviště starého a rozšíření plochy byly na ploše identifikovány 3 zahloubené obj., které byly zkoumány v ploše odebíráním přirozených vrstev.
S: Nejzávažnější výsledky přinesl výzkum obj. 5/01, v jehož výplni (kontext 15) byly nalezeny 3 tyglíky s natavenými stěnami a kapkami stříbra, zlomky 6 denárů knížete Vratislava II. a 2 denáry celé. Soubor uzavírají 2 zlomky cán. Z vrstvy byl také získán soubor ca 40 ks železných předmětů: rybářský háček, zápona, hroty, průbojník, zlomky nožů a další předměty bez určení funkce. Dále zlomky bronzových tenkých plíšků a ostřižky z téhož materiálu. Ve dně obj. se objevil zbytek starší jámy o pravidelném čtvercovém půdorysu. Třetí z obj. se ukázal být superpozicí obj. s propáleným dnem (výhní), a dvou zahloubených objektů. Čtvrtým obj. byla oválná jáma s popelovitou výplní. N: ke, ko, tyglíky, Fe předměty, br. esovitá záušnice, dále viz výše.
26. Ul. Ostrov 2001
A: V rámci rekonstrukce ulice Ostrov bylo rozšířeno stávající parkoviště. ÚAPP – P. Čech, M. Půlpán.
M: Na skryté ploše byly vybírány výplně zahloubených obj. menších rozměrů v místě hlubší skrývky po obvodu parkoviště pro usazení obrubníků.
S: 3 zahloubené obj.: 1 – kůlová jamka, 2 – kruhový obj. s propálenými stěnami, 3 – obj. neurčitého tvaru, jen výsek v trasy rýhy pro obrubníky. N: ke, ko.
27. Ul. U hřiště 2002
A: Výměna kabelu NN a VN. ÚAPP – P. Čech.
M: Výkop pro nový kabel byl širší než starý výkop a narušil tak hlouběji již jednou narušené objekty. V místě zahloubených obj., ve světle žlutém písčitém podloží velmi dobře čitelných, byly kladeny plošné sondy a zbytky obj. byly zkoumány plošně po přirozených vrstvách.
S: 10 zahloubených obj. různých tvarů a hloubek: 1 se zřícenou klenbou z valounů a propáleným dnem, 1 s propálenými stěnami. Výkop dlouhý několik set metrů proťal hranu terasy, podél níž až do 60. let procházel mlýnský náhon. Pod hranou terasy za náhonem bylo zjištěno podloží z hrubého štěrkopísku bez půdního typu – zřejmě záplavové území. N: ke, ko.
28. Sládkova ulice 2003–2004
A: Rekonstrukce kanalizace měla původně procházet starým výkopem. Po zjištění, že nad starou trasou vede plynovod, vznikla potřeba vyhloubit výkop nový. V průběhu stavby byl změněn projekt, vytyčena nová trasa, která se po 180 m na zbývajících 47 m do konce ulice napojila na starý výkop. ÚAPP – P. Čech.
M: Teploty se pohybovaly v rozmezí – 6–8 °C. Způsob dokumentace musel být přizpůsoben situaci. Výzkum sestával z plošných odkryvů – sektorů o délce 6 m a šířce 1,2–1,4 m. Tak daleko dosáhl bagr od čela výkopu a tak

dlouhé byly díly potrubí. V úsecích byla pod dohledem provedena skrývka vrstev vozovky, poté byla situace začištěna, profily dokumentovány vždy po ca 1,5 m. Délka takto zkoumaného výkopu dosáhla 79,5 m.
S: Pod povrchem komunikace bylo zjištěno souvrství vzniklé kovářskou činností a sídlením. Podle starých nálezů antropologického materiálu bylo v této poloze předpokládáno raně středověké pohřbívání. Ze sídlištních nálezů byl znám nález celé nádoby a zdobené kostěné střenky. Ze srovnání výsledků výzkumu s mapovými podklady z r. 1842 a tzv. druhým originálem Willenbergovy veduty města z r. 1611 vyplynulo, že se zde komunikace nacházela minimálně již od vrcholného středověku a procházela okolo kostela sv. Jana Evangelisty. Raně středověká situace se zde zachovala díky cestě a mimo ni bude většinou zničena vrcholně středověkou až raně novověkou zástavbou. Byla prozkoumána souvrství o mocnosti do 0,75 m, zahloubené obj., obj. s propálenými stěnami (výhně?) v kumulacích i jednotlivě, dílenské obj. (stopy stěn z planěk s bílým jílem vypáleným bodově do červena, koželužna – dno sudu s vápnem a negativ dna sudu), ploty (řady drobných kůlových jamek). N: ke, ko, četné železné předměty (např. pérové nůžky), sklo (korálky, zlomky kroužků), falešná mince Spytihněva I. nebo Vratislava II., dutý plechový křížek z br. plechu a železným očkem – na horní straně je vytepán Ukřižovaný.

29. Sládkova ulice 2004

A: Rekonstrukce povrchu komunikace a stavba nového parkoviště.
M: Skrývka navážek bagrem a následný plošný výzkum. Protože se archeologické uloženiny nacházely v hloubce větší, než byla skrývka pro potřeby parkoviště, omezil se výzkum na sondáž o rozměrech 1,2 x 5,5 m. ÚAPP – P. Čech.
S: Výzkumem byl odkryt suterén středověkého domu se snesenou klenbou. Sídlištní situace raného středověku byla zcela zničená a zachoval se z ní jen nepatrný zbytek pyrotechnologického zařízení v půdním typu. Středověká až raně novověká zástavba zanikla podle keramických nálezů v novověku. Bez detailního poznání keramiky a bližší datace nelze zaniklou situaci ztotožnit se zánikem městské čtvrtě v r. 1635 (obytné domy se sem vrátily až ve 20. letech 20. stol., masivně na poč. 60. let, ovšem bez jakéhokoliv archeologického výzkumu). N: ke, ko.

Der gegenwärtige Erkenntnisstand zu Saaz (Žatec) im Frühmittelalter

J. Tomas (*1967*, 25–47) hat Saaz/Žatec als großflächige Siedlung mit Burg und befestigter Vorburg auf einem Bergsporn in die Literatur eingeführt. Die Vorstellung J. Bubeníks und O. Uhlíkovás von der frühmittelalterlichen Siedlungsagglomeration (*Bubeník – Uhlíková 1977*, 193–218) gründete sich auf der Kenntnis der archäologischen Funde im Regionalmuseum in Žatec. Intensive Rettungsgrabungen in den Jahren 1992–2006 brachten eine Anzahl von Erkenntnissen über die frühmittelalterliche Kirchenarchitektur, Wohnbauten, Eisenverhüttung und -verarbeitung sowie die Befestigungsanlage. Die relative Chronologie der Keramikfunde wurde aufgrund von ausgesuchten Stratigraphien und Fundkomplexen mit geeigneten Keramikfunden erarbeitet.

Der Raum der frühmittelalterlichen Siedlung von Žatec kann auf drei verschiedene geomorphologische und funktionale Komponenten unterteilt werden. Den Kern bildet der Bergsporn mit Belegen für die frühmittelalterliche Befestigung. Die Burg der mittleren und jüngeren Phase der mittleren Burgwallzeit lag im Nordteil, nahm eine Fläche von 8 ha ein und war von einem Graben umgeben (*Abb. 2*: I). Zeitgenössische Siedlungsspuren werden auf der ganzen Siedlungsfläche verzeichnet. Den Kern der jungburgwallzeitlichen Agglomeration bildet der Bergsporn mit Burg, die von einer Wehrmauer und einem Doppelgraben (*Abb. 2*: A, III) von der befestigten Vorburg getrennt ist (*Abb. 2*: B, II). Das Siedlungsareal südlich davon wird als südliche unbefestigte Vorburg bezeichnet (*Abb. 2*: C) und ist im Süden durch eine natürliche Depression im Gelände begrenzt (*Abb. 2*: 2). Die auf den beiden Anhöhen unter dem Westhang des Bergsporns bis zum Fluss konzentrierte Besiedlung wird als untere Vorburg verstanden (*Abb. 2*: D, E).

Die ältere mittelburgwallzeitliche Keramik (Žatec A) wird an den Anfang des 9. Jh. datiert, die jüngere und späte Phase (Žatec B–C) in die 2. Hälfte des 9. Jh. und an den Anfang des 10. Jh. Die Anfänge des Typs Žatec D können bisher nur hypothetisch in die Mitte des 10. Jh. gesetzt werden. Zu einer Datierung des Keramikhorizonts Žatec D (ursprünglich Horizont des Libočany-Typs, Variante A) eher in die 2. Hälfte des 10. Jh. führt die Absenz der bezüglichen Funde auf der Berme

der Befestigung der Vorburg, die dendrochronologisch in die Jahre 929–937 gesetzt werden kann. Aufgrund des gemeinsamen Vorkommens einiger Typen von Žatec D zusammen mit Horizont Žatec E (ursprünglich Libočany-Typ, Variante B – *Čech 1999b*, Abb. 3, 5) wird das Ende der Keramik Žatec D und der Anfang des Horizonts Žatec E an den Ausgang des 10. Jh. gesetzt.

Die Anfänge der Besiedlung des Westteils der südlichen unbefestigten Vorburg reichen bis in die Zeit des Prager Typs zurück (*Abb. 6*: 14), Belege stammen aus der alten (*Abb. 6*: 19) und mittleren Burgwallzeit (*Abb. 6*: 9, 14, 19). Ab der Wende mittlere/Jungburgwallzeit ist ein großes Produktionsareal belegt, in dem Eisen und Buntmetall verarbeitet wurde (*Šrein et al. 1995*, 227–230). Als Nordrand dieses Areals wird die Chmelařská-Gasse erachtet (*Abb. 6*: 14), von Süden wird es durch den Chmelařské náměstí-Platz abgegrenzt (*Abb. 6*: 3, 18), im Westen durch einen Einschnitt im Gelände (Pod známkovnou-Gasse) und im Osten durch die Alšova-Gasse (*Abb. 6*: 16). Ein weiteres Areal mit dem Funden von Schlacke und pyrotechnischen Einrichtungen verzeichnen wir im Osten (*Abb. 6*: 2, 4, 6, 7, 12, 19). Das erste (westliche) Produktionsareal dürfte in die 1. Hälfte des 10. Jh. zurückreichen und die größte Ausdehnung und Intensität hatte es im 11. Jahrhundert. Das zweite (östliche) entfällt auf die 1. Hälfte des 12. Jahrhunderts. Am Rand des älteren (westlichen) Produktionsareals (*Abb. 6*) wurde 1937 der sog. Schatz von Žatec gefunden (*Preidel 1939*, 538–589; *Bubeník 1988*, 166 f., Tab. CCXXI–CCXXIV; *Radoměrský 1993*, 19–34), der mit dem Handel und einem Markt in Verbindung gebracht wird (*Bubeník 1992*, 23); Später lag der Markt auf der unteren Vorburg (*Čech 1999*, 141). Der Schatz enthielt Rollen dünnen Silberdrahts, der für die Produktion von Filigran geeignet ist. Vor allem aber sprechen vollständig erhaltene Schmuckstücke, keineswegs nur Hacksilber, eher für eine Interpretation als „Lager" eines hochspezialisierten Handwerkers/Edelschmieds, als von einem „Schatz" (*Čech 2004*, 78 f.). Zu Fragmenten wurden die Schmuckstücke erst nach dem nicht fachgemäßen Eingriff des Konservators des Museums von Liberec im Jahr 1969 (*Bubeník 1988*, 167). Ein Objekt, dass der Definition des unbefestigten Teils der Siedlung als unbewohnt widerspricht, ist ein kleines befestigtes Objekt mit 0,6 ha auf einem kleinen Bergsporn nur 70 m vom Südwestrand der befestigten Vorburg (*Abb. 6*: 8). Der 5 m breite und 1,2 m tiefe Graben wurde auf einer Länge von 12,5 m ausgehoben. Das Profil wurde in zwei Schnitten dokumentiert (*Čech 2001*, 307 ff., Abb. 3, 6, 10, 11).

Die ältesten Funde im Westareal der unteren Vorburg (*Abb. 2*: D) stammen aus dem Ausgang mittleren Burgwallzeit, d.h. vom Anfang des 10. Jh. Festgestellt wurde ein Befund (*Abb. 8*: 26–28), der nur mit dem Befund innerhalb der Burg und einigen Teilen der befestigten Vorburg vergleichbar ist. Dokumentiert wurde eine bis zu 70 cm dicke horizontale Schichtenfolge, zahlreiche Grubenobjekte einschließlich pyrotechnischer Einrichtungen und des Bodens von Holzfässern mit weißer kalkhaltiger Ablagerung, offensichtlich handelt es sich um Belege für Gerberei.

Aus der Schicht am Boden eines großen, ursprünglich rechteckigen Objekts stammt eine Sammlung von sechs Bruchstücken (Hälften) von Denaren, eines mit abgebrochenem (?) Rand und eines vollständigen Stücks, drei Schmelztiegeln mit Silbertropfen und zwei Fragmenten von Silberblech (Schröttlingen; *Čech 2004*, 84). Eine der Münzen gehörte Spytihněv II. (1055–1061) und der Rest dem Fürsten Vratislav II. (1061–1085). Der Fund kann als Beleg für eine Münze in der Unterburg von Žatec zur Zeit der Herrschaft des Fürsten Vratislav II. erachtet werden.

Horizont Žatec A stammt aus dem Anfang der mittleren Burgwallzeit, jedoch stehen bisher für einen Zusammenhang mit den Anfängen von Žatec als frühmittelalterlicher Burg keine Belege zur Verfügung. Die Entwicklung der befestigen Agglomeration von Žatec kann auf drei Phasen unterteilt werden. Der älteste Graben grenzte eine Burg mit 8 ha Ausdehnung ab (*Abb. 2*: I) und kann in die mittlere Burgwallzeit (Žatec B) aufgrund der Keramik aus den untersten Schichten in der Verfüllung datiert werden. Gleichzeitig wurde auf dieser ganzen Fläche gesiedelt, typisch sind die Kumulationen kleiner Pfostengruben im Boden, Fragmente von Fußböden aus den ebenerdigen Bauten, Grubenobjekte von kleinen Dellen bis zu tiefen Vorratsgruben und vereinzelt auch pyrotechnologische Einrichtungen (*Čech 2006*).

Der Siedlungsbefund nach der Mitte des 10. Jh. (Keramikhorizont Žatec D) besteht aus räumlich begrenzten Konzentrationen von Siedlungsobjekten. Die Befestigung der Vorburg (*Abb. 2*: II) auf der

Südseite des Bergsporns erreichte eine Länge von 450 m und der ganze 14,5 ha große Bergsporn war befestigt. Häufige Grubenobjekte, Schichtenfolgen, Interieure von Wohnbauten und Rollsteinpflaster, reiche Keramikfunde und Funde von vergoldeten Bronze- und Silbergegenständen sowie Glas, all das zeugt von der Anwesenheit höherer Gesellschaftsschichten auf der Burg und in der befestigten Vorburg (*Čech 2004*, 62, 63, 66, 97 – Sektoren 23–25).

Veränderungen in der Bebauung und bei der äußeren Gestalt der Agglomeration begleiteten den Antritt der Keramik Žatec E (ursprünglich Typ Libočany, Variante B). Wir gehen davon aus, dass sich dieser Prozess am Ende des 10. Jh. und während der ganzen ersten Hälfte des 11. Jh. abspielte. Im Zentrum der Burg stand ein Gehöft mit Palastbau, kleineren Blockbauten und Pfostenbauten, die als Wirtschaftsgebäude zu interpretieren sein werden. Innerhalb der befestigten Vorburg entstanden an der Stelle der älteren Bebauung zwei romanische Kirchen mit anliegendem Gräberfeld. In der südlichen unbefestigten Vorburg und in der Unterburg waren Areale mit zahlreichen pyrotechnologischen Einrichtungen in Betrieb. In der Unterburg fanden sich Reste einer Münze (*Čech 2004*, 71–102).

Im 12. Jh. wurde innerhalb der Burg eine einschiffige Kirche mit Turm erbaut, die wahrscheinlich der Jungfrau Maria geweiht war. Ausdehnung und Charakter der Besiedlung in den anderen Teilen der Agglomeration blieben unverändert. In der unbefestigten südlichen Vorburg wurde ein Produktionsareal aufgelassen, in dem sich Eisen und Buntmetall verarbeitet und ausgereifte Formen von Žatec E-Keramik gefunden haben. Ein neues Areal entstand östlich des alten (*Čech 2004*, 72) und wird von Keramik begleitet, die formal vom Horizont Žatec E ausgeht, jedoch jegliche Verzierung entbehrte. Auf der Burg fand sich diese Keramik im Zusammenhang mit den Denaren aus der zweiten Herrschaftszeit Vladislavs I. (1120–1125). Das Areal war bis zur 2. Hälfte des 12. Jh. in Betrieb, was aus analogischen Funden von der Burg erschlossen werden kann, die zusammen mit den Denaren der Königsherrschaft Vladislavs II. (1158–1172) und Fürst Friedrichs/Bedřichs (1172–1173, 1178–1189) auftraten. Der Untergang der frühmittelalterlichen Agglomeration hängt mit den Anfängen der hochmittelalterlichen Stadt an der Wende 12. und 13. Jh. zusammen. In dieselbe Zeit können wir den Bau der spätromanische Heiligenkreuzkirche auf der Vorburg setzten, die ein rechteckiges Schiff und rechteckiges Presbyterium hatte (unveröffentlichte Grabung 2001) sowie den Umbau der Marienkirche zu einer dreischiffigen Basilika mit Doppelturm.

Deutsch von *Tomáš Mařík*
English by *Stephan von Pohl*

PETR ČECH, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; cech@arup.cas.cz